

ARCKÉPVÁZLAT TOMPA LÁSZLÓRÓL

A költő élete idillként indult. Kedvsillantó életkezdet, s a folytatás is külsőségeiben, a felszínen mindvégig szinte hivalkodóan eseménytelen. Látszat szerint mosolygó orca...

Igénytelen, szűk ablakú házacskában született Betfalván, 1883-ban. Odább, túl a bereken, a Nagyküküllő csíkja, mely szinte hurokként keríti későbbi éveit is. „*Ez a kis folyóvíz ezüst szalagként fűzi át szülő vármegyém hegyek közé szorított, többnyire szűk völgyeit, térségeit, s úgy látszik, ugyanígy kellett elrendelése szerint átfűződnie sorsom egyes szakaszain is*” – írja önvallomásában. Aztán mint állandó, immár az idegdúcokig besajgó élmény a messzeséget lezáró hegyek, a Hargita sokszor megénekelte kemény vonulata. Komoran, többnyire hóval takart tetőkkel, hideg fényben, ahogyan nemcsak szép ívben keríti a látóhatárt, hanem gátként el is rekeszti a túl igyekvő pillantást: „... mindig csak zártövű hegyek, / Melyek közt rabbá rögződik a lélek!” (*Tenger, te nagy*) A tájban egyébként semmi rendkívüli nincs, átlagos udvarhelyszéki falucska.

Ez a kirepítő fészek, amely esendő egyszerűségében is maradandó hatást gyakorolt Tompa László emberi-költői fejlődésére. Itt szívta magát tele az értelmiségi családból származó fiatal a föld sóival. De a kirepítő fészek: csak költői hasonlat; a szókimondó és feddhetetlen jellemű vármegyei főjegyző – a költő édesapja – lovai nem voltak táltosok. Csak kocogtak, poroszkáltak, amikor az apró gyermeket átszekerezték az alig harminc kilométernyire fekvő Segesvárra. A város a

kisiskolás ámuló szemei előtt egy darab ófalak közt megrekedt történelem. *„Segesváron rendesen valami tartós elbűvöltségfélében éltem. Mindig éreztem ott valami titkos leheletét a meseszerűségnek.”* Késő öregkoráig melegen tartott hangulat ez. A vár ódon bástyaival, falaival, a hosszú, fedett „diáklépcsővel”, a különösen épített házak, a nevezetes óratorony, a hegyen fészkelő megyeháza – olyan volt, akár egy Grimm vagy Andersen meséből kiemelt világ. A spóraként beléhulló segesvári esztendők költővé formálódásának egyik lelki stációját is jelentik.

De ha Segesvárt a történelem különös patinája ragadta meg vágyakozó és tág gyermeki képzeletét, a rákövetkező életszakaszban, a keresztúri kollégiumban töltött négy esztendőben, inkább a kamaszkorig nyúló gyermeki önfeledtség nyugtalan és játékos viháncolását találjuk; a „métás csaták”, a nyári lubickolás és Horatius ízei keverednek benne. Majd a két egymást követő időszak, a nagyszzebeni főgimnázium és a kolozsvári jogászkodás esztendei, már a szellemi beérést jelentik. *„Szebenben alkalmam nyílt, hogy lelkiekben jelentékenyebb és tartósabb hatásokat kaphassak tanárбатыamtól, a nálam jóval magasabb korú féltestvéremtől. Rendkívüli olvasottságú ember volt, finom műízléssel. Későbbi fejlődésem szempontjából sokat köszönhetek neki: mohó olvasási kedvemnek a maradandóbb értékekre való irányításáért, néhány kivételesen megmutatott kísérletemre mondott alapos megjegyzéseierért.”*

Figyeljünk fel a vallomás egyik mozzanatára: a költő „mohó olvasási kedvére”. Egész életét végigkíséri ez az ifjúkorra visszamosolygó mohóság, könyvszeretet. Abban a szebeni tájékozódásban egy művelődési eszmény szívdótt fel véérébe, s vált szenvedélyévé. Hiszen miután kolozsvári joghallgató kora elején édesapja elhunyt, magára maradt édesanyjának nyarakon át mesélte legújabb olvasmányait. *„Maga is mindig sokat olvasott, s ... késő öregkorában is szinte meglepő módon tudott érdeklődni Raszkolnyikov, Anyegin vagy a nagy angol írók regényalakjai iránt, ugyanúgy, mint amikor a világiro-*

dalom nagy drámai költeményeit, Macaulay, Taine, Carlyle, Emerson, Péterfy Jenő tanulmányainak valamelyikét vagy egy-egy nevezetes bölcseleti, társadalomtudományi könyvet olvastam föl neki.” A felsorolás árulkodik: e művekben kifejeződő művelődési öszkép a tizenkilencedik század szintjén és problémavilágában kétségkívül előrelépést jelentett a szűk nemesi-vidéki életformával és patriarkális szellemiséggel szemben; utat mutatott a korszerűbb polgári műveltség és a városiasság felé. A Kolozsvárt tanuló, de szünidejét Betsfalván töltő egyetemista így figyel, érzékeli a kontinens szellemi érverését.

De a kitérők és kacskaringók nélküli vándorlások időszaka – nevezhetjük egyáltalán vándorlásnak e három erdélyi városban való időzést? – ezzel véget is ért a költő életében. Nyugtalanágát befogja a kelepce, mely végzetszerűen kikerülhetetlennek bizonyult. Ennek a szorításnak nevet is lehet adni, későbbi felfejtésre bízva a kuszább, összetettebb, bonyolultabb kérdést: Székelyudvarhely. Az utolsó évét végző jogász itt lesz közigazgatási gyakornok. A család másik része – bátyja, néneje, annak fia, egész fészekalja ember – szintén ide kerül, a Budvár és Kuhar közé, a Küküllő mellé. *„Mindez akkor nagyon alkalmasnak és igen megnyugtatónak tetszett, kivált mert egy más, akkortájt előállott érzelmi ok is arra ösztökélt, hogy keressem és elfogadjam a Székelyudvarhelyre kerülés lehetőségét. Kerestem és elfogadtam tehát ezzel a gondolattal, hogy elhelyezkedésem úgyis csak ideiglenes lesz, és hamarosan alkalmam nyílik valami kedvemre való helyváltatásra.*” A költő udvarhelyi „ideiglenessége” mindigre szólt. Főlevéltáros, majd hírlapszerkesztő lett, napi gondokkal küzdő, lateiner robotos.

Nem képes beszéd tehát, hogy ez a város, fojtogató falaival, számára amolyan elátkozott végállomássá vált. Egy a harmincas évek derekán kelt útirajzban olvashatjuk róla: „Ott ül a nagy, elhagyott házban, a kopár szobákban, egy újságocskát ír, szerkeszt, ad ki egy-maga; időnkint kibukik fejfájásai közül, neuraszténiás ernyedtségéből egy-egy vers, s meghallgatja a falusi

poéták rímeit. Don Quijote szabású ember, egy mélabús Don Quijote.” A kép a magányos, fáradt, nehezen mozduló különőről, aki ákombákom betűs kéziratokat stilizálgat, nagyon érzékletes, de summázottságában eléggé hűtlen. Pillanatot rögzít, magnézium fényben. Hiszen a költő éppen ott kezdődik Tompa Lászlóban, ahol és amikor a süppesztő bénaság csonthéját feltörni képes. A századelő Udvarhelye vidékies kisváros, jellege a felszabadulásig alig is változott. Ez alakította ki a költő közérzetét: „Itt úgy lefog és fojt ma minden! / Ez összeszorult szürke házak / Zord örökül mind rám vigyáznak.” (*Kisvárosi sáros utcákon*).

Gaál Gábor írta harminchárom esztendővel ezelőtt: „Hogy a vidék valódi értelemben micsoda, azt élményszerűen többé-kevésbé tudjuk. Tudjuk például, hogy a vidék a nem-vidékkel szemben azt az életvalóságot jelenti, mely (egyebek közt) szellemileg csak fogyaszt, de nem termel, nem orientál és nem vezet, hanem vezetik és orientálják. A nem-vidékkel szemben tehát a másodlagos, a primitív szférát, valami elmaradt szellemi életet, szervezetek és intézmények hiányát, berendezetlenségét, kezdetlegességét, az olyan szituációt, mely az igazán teljes sodrú szellemi élethez elégtelen.” Mit tehet egy ember, aki „magában másnál izzóbb vágyakat hord”, aki fogékony a magasabb eszmékre és eszményekre, és az igazságot – társadalmiakat, embereket, erkölcsieket – kimondani van bátorsága, sőt tehetsége is? A törpe és zsugorító életkeret és a nagy lélek meglehetősen közismert antinómiájára keresve sem kaphatnánk érzékletesebb példát a Tompa Lászlóénál. Mint objektív életkeretet vállalja, de el is utasítja kora valóságának negativitását. Költői szenvedőlegességgel átéli azt a riasztó különbséget, mely progresszivitásának egyéni tisztasága s a farkasmorálú társadalom közt fennáll. A korhelyzet költői felmérése nála azonban nem a történelem dialektikájának felismerésén, az adott társadalmi erőviszonyok valóságos áttekintésén alapszik, nem látja a reális osztályösszefüggéseket; azok felismeréséhez csak pályájának zenitjén jut el. Így a költő

szenved a kor szétszivárgó mérgeitől, a szenvedést hajtóerőként asszimilálja, s ez lassan rákövesedő létformává is válik: „... úgy köszöntök minden szenvedést, / Mint szent intést, mely többre s többre kész, / Fénylőbb egekbe, föntibb szárnyalásra.” (*Kínok tüzén át*) Ám soha nem öblösíti harsogássá hangját, nem akarja önmagát sem vátezzé, sem prófétává föltolni, még ha ezt a szerepet szánták is neki a haladással ellentétes irodalmi irányzatok, hogy hínárként tapadjon rá. A szerénység, mint költői alkatának velejárója, egyik legrokonszenvesebb vonása; így a nekiszánt szerep feloldódik emberségében, s szinte determinálja, hogy keményen moralista legyen. Minden verse ítélet, de a mérték, melyekhez mások karátját méri: önmaga. Ez pedig a legnagyobb fokú igényesség, mely nem pusztán az igéken keresztül szikráztat fel egy példás jellemet, hanem az – ellenőrizhetően, egytestként – műve mögött is áll. Paradoxon, de igaz, hogy a lehúzó erők emelték fel Tompát. „Székelyudvarhely is... kilátó neki a világ megítélésére, a jövőndő fürkészésére... Tompát a szenvedésein vett keménység dantei bírává, a lelkében megfojthatatlan álom az emberi jó elnémíthatatlan énekesévé teszi” – írta egyik jószemű bírálója, szinte a költő önvallomásos gondolatát variálva:

*Tető ez is! Bár nem fűródik égbe,
S nem burkolózik ködbe kényesen.
De szilárd pont, a föld egy kis vidéke,
Honnán, amíg lát: tisztán lát a szem.*

(Erdélyi magaslaton)

De a közömbös, idegen, a költőt ellenségesen körülmosó környezetben kivirágzó poézisnek ára van. Hiszen az, hogy valaki a Habsburg monarchia peremén lapuló Udvarhelyen vagy a fasizálódó hohenzollerni királyságban kora fölé magasuló költői műhelyében rímekbe öltözteti szenvedéseit, semmiképpen sem járhat követ-

kezmények nélkül. A költő a magányból fakadó reménytelenségből építi ki életfelfogását, s csinál tikkasztó kényszerből versimpulzust:

*Ti nem is sejtitek talán,
Hogy nekem öröm és erősség
Ez a magány –: a maga hőség
Így edzi az,
Ki egyet-egyet nagyra szán.*

(Köszönet a magamra hagyottságért)

Hiszen hogy a kívülről ráfeszülő nyomást kibírhasssa, elsősorban nem is művét, hanem azzal egyidőben önmagát kellett „megalkotnia”. A magány, az elszigeteltség végzetesen el tudja torzítani a jellemet, sőt a gondolkodást is. Az élet valósága gyakran kívül esik a szinte kizárólagosan önmaga ítéleteire utalt egyén látószögén, vagy pedig fetiszizáltan jelentkezik tudatában. Tompa László humanista szemléletének érdeme, a mindennapok átélt ismeretén alapuló analizáló intellektusé, hogy kora több vonatkozásban is fantomizáló társadalmi közérzetének ellenére is felismerte: a világ, ez a „szilánkká tört edény” mennyire nem felel meg eszményeinek.

Bár az irodalom balszárnyához nem csatlakozott, a jobboldali szemléletet mindig is határozottan elutasította magától. Igaz: nem találta meg az utat a *Korunk* haladó írói csoportosulása felé, de humanista igénye folytán nem vallotta magáénak a Helikon jobbszárnyának haladásellenes eszméit sem. Ez a társadalmi tartalma magányának abban az időben, mikor nemegy költőtársa a fajelméletnél, nacionalista miszticizmusnál horgonyzott le. Tompa László elkerülte ezeket a buktatókat, noha a munkásosztály ideológiájával csak a főlzsabaddulás után találkozott. Útjában olyan jellembeli adottság segítette, mely verseiben mint erkölcsi parancs minduntalan visszatér: *tiszta* embernek és *tiszta* költőnek tartja magát: „Sok rút lökés ért, orv, kemény, / De farkasok között azért / Sohasem üvöltöttem én.”

Ez a mély humanizmusban feloldódó magány – mely a költő számára nem cél volt, hanem életútjának kikerülhetetlen következménye – csak így válhatott egy kényszerűségeken diadalt vevő emberi-költői programmá. A konok és vak években a felelősséggel élő egyénnek a „kizökkent idő” helyrebillentésére saját vállát kell aláfeszítenie. Természetesen a poklokat lábaló huszadik századbeli költő magánya többértelmű, hiszen Tompa Lászlóról is vallanak József Attila szavai: „A költő az az ember, aki nem akar egyedül maradni, nem akar belenyugodni a látszat-emberi kapcsolatokba. Csak akkor ír, ha valamihez tartozónak érzi magát. A magányosság költői a többi magányosokkal érznek közösséget. Aki tényleg teljesen magányosnak érzi magát, és a többi magányosokkal sem találja meg a kapcsolatot, az nem ír verset.” E látószögből kétszeresen érthető Tompa László egyik legnagyobb versének nemes nyugtalansága, mellyel a költő gondjaihoz méltó társat keres, s melynek minden strófája ezzel a szóval tetőződik: „ember”.

*... valami meglök, hogy menjek ki, s utcák
Során, miközben a dél szava kondul,
Lámpával, égő szívemmel bolyongva,
Fürkésszek végig mindenkit bolondul,
S dadogjam egyre, dühös szerelemmel:
Embert keresek – hol vagy, ember – Ember?!*

(Diogenész lámpájával)

Tompa László költészete a tömegekben, a népben erjedő fájdalokat dalolta ki. Egy korszak tükrévé vált, hogy érzékeltesse sokrétű negativitását, ám nem tudott konkrét irányt mutatni, reménysugárt villantani. De maga a küzdelem emelte fel a költészetét. Hiszen magányos, sebzett, perem-életével megtehetette volna, hogy viharterelő falat építsen fájdalmai és műve köré, visszahúzódjon az egyéni gondok padkájára, s onnan kipillantgatva ítéljen dacosan és mélabúsan. A költő ezt a „védettséget” mindvégig tudatosan távortartotta magától, mert a néphez való hűség munkált benne. Ez az erő

két gyökérből táplálkozik: a költő mélyen átérzi a leírt szó roppant felelősségének súlyát, és magányos emberiségéből sarjadt poézisét – hol bizakodva, hol reményvesztetten –, de mindig is a közösség, a nép gondjainak kifejezésének tekintette. Költészetének marandó aktualitását, friss szuggesztivitását alapján az táplálja, hogy nem önmagáért lép ki mondanivalójával a világ elé. Történelmi vízvázlatok holt árterein élt, progresszív humánus eszmevilága és erkölce követelte meg, hogy önmagán és művén át nyújtson, szakadatlan megújulón, példát és serkentést sorsosainak.

Költészetében Tompa László embervoltunk nagy problémáit érinti. Az osztálytársadalom kalodáit, a társtalan belső didergést, a birtokba nem vett élet és költői szépségek utáni fájdalmas vágyakozást. Renoir szerint a színek királynője a fekete. Tompa László poézise negyven éven át ezt a feketét variálja. A fájdalomban és a szenvedésben találta meg a maga világát. „A sors beborultsága szólította őt elő konok vitatkozóknak, vállalónak, névtelen és feloldhatatlan fájdalmak kiáltójának” – olvassuk róla. A kapitalizmus gyilkos ellentétei is csak a hőésés mesebeli fehérjében oldódnak békévé egy pillanatra (*Ma délután havazott*), talán hogy még igazabb legyen a költő önarcképe: „ideg az üszkös Európa testében”. Hosszú időn keresztül „a kornak csak az egyik arcát látta: azt, amellyel szemben állt és amelyet gyűlölt” – írja róla Kacsó Sándor.

De ugyanakkor művészetének szép belső arányaként megtaláljuk a kitarás hirdetését, a sorsvállalásra való buzdítást, a „mindenek ellenére” való reménykedés néha dült, néha réveteg, néha hangosabb örömet.

*

Tompa László a lassan beérő, aggályos gonddal míveskedő költői tehetségek közé tartozik.

Magatartásában s eszközeiben mintegy két évtizedig készülődött feladatára. Az oroszánköröm megvillanását a költőknél rendszerint az utókor sejdíti bele utólag az előzményekbe. A költőnek az első évtizedben fogant versei aligha mutatják egyértelműen, hogy itt egy nagy

és eredeti tehetség töri a bozótban a csapást a maga számára. A beérett ígélet nem szorul kancsal szavakkal utólagosan mentegető kegyeletre. És noha talán elsietett lenne költői pályáját irodalomtörténetileg korszakolni, a cezúrát mintegy maga a történelem végzi el, mellyel egybevág a versek átfogó tanulmányozásán keresztül kialakult kép tagoltsága is. Ennek természetes rendjét követve, az első határmetszést úgy 1919 táján kell meg-ejtenünk. Talán a *Sziklavár* című költeménye az a ha-tárkő, mely lezárja az 1900-tól számítható pályasza-kasznak. A kérés két vonatkozásban ment végbe: ki-alakult sajátos s lényegében sokáig nem változó világ-kepe, erkölcsi magatartása, másrészt tartalmihoz meg-találja eszközeit is, kicsiszolja azt a formát, mely re-dőtlen köntösként hézagatlan fog simulni gondolatai rögösebb anyagára.

A kezdő Tompa László elsősorban az Én lírikusa. Élménysugara csak néhány ponton érintkezik a kör-nyező világgal. Verseinek tárgya és alanya önmaga, sze-mélyiségének izolált belső világa, és főleg az, ami ér-zelmileg beleépül, hozzácsapódik. Ez az élményvilág szűk, a magánélet síkjain mozgó, fő jegyeiben negatív élethangulatok kifejezője, melyet belső hullások táplál-nak. A kezdeti kizárólagos befeléfordulás természetesen nem nélkülözi az objektív magyarázatot. A költő me-nekül, otthontalannak érzi magát a társadalomban, mely még sivárabban jelentkezik lakóhelyén, a kis me-gyeszékhelyen, garmadolva a korszak fonákságait. A költő szűk családi körébe s ezen belül érzelmei világába húzódik vissza, jelezve, hogy nem tud közösséget vál-lalni a külvilággal.

Ezekben a versekben az élményanyag lírai hitele vi-tán felüli. Azonban mind tartalmukban, mind hangu-lataikban folytatói a századvégi szomorgós, intimebb hangulatokat ébresztgető városi lírának, anélkül hogy jelentős előrelépést vagy akár áttörést jelentenének. Noha Tompa László kezdő éveiben sem tekinthető epigon-nak – jellemző önkontrolljára, hogy első kötetét 1921-ben jelenteti meg –, lírája csak fokozatosan vetkőzi le az elődök hangulati világképét. Költői eszközei is át-

vettek, némileg keresettek. Ez idő tájt írt verseiben Adyra mutató hatásokkal is találkozunk, olyan hangulati megegyezésekkel és fordulatokkal, melyeket később hiába keresnénk teljességgel egyéni jellegű költészetében: „Sokféle gyötrelem, kín kalapált keményen, / Edzett, hajlítgatott, míg (edződven s hajolván) / Végül is végleges és teljes lett a formám” – írja 1935-ben *Az aranykehely* című versében.

Ugyanakkor – és erre kell fokozottabb mértékben felfigyelnünk – szinte már első verseitől kezdve tanúi lehetünk sajátos költői és emberi habitusa kialakításának, mely kibontakozó életművét összetéveszthetetlen kristályrendszerre formálja. Mint egyik méltatója már 1926-ban megállapította, alaphelyzete az „elintézett emberé”. Költői alkata, magányos sorsa predesztinálja a megkeményedett lehetőségekbe belekárhozott tragikus tartásra: „Mostoha sorsom úgy megnyomtatott... / Ólmos, szűk térben fullad a tudóm. / Szentebb dologra, dalra nincs időm” – rögzíti a további évtizedekben is érvényes állapotrajzot már 1907-ben (*Ólmos, szűk térben*). Kétség és sötétség fogja körül. Így válik értetűvé – a szubjektív magányban – a versekben helylyel-közzel jelentkező vallásos reflex; de ez sehol sem növekedik misztikus világképpé, tételes hitté: pusztán a költő társadalmi úttalanságának tükörképe.

Tompa László költészetének kezdettől fogva van egy másik árama is, mely ha nem is tudja közömbösíteni a menekülésre képtelen ember, a kilátástalanság hangulatát, minduntalan hitet tesz a költő el nem fojtható reménykedése mellett, az élet mellett, a halál ellen. Az a bizakodó „dac”, a sorssal való szembefordulás, mely oly gazdagon hajt ki második korszakában, már ekkor felcsillan:

*S mégis, bár üljön ezer ördög
Ez átkos, babonás körön:
Éjjelt lehellő, rossz varázsát
Valamikor még áttöröm.*

(Csillagtalan éjjeli ég alatt)

Ehhez az „áttöréshez” edzi önmagát, s tudatosítja mindazon szükségszerűségeket, melyek közt állnia kell a harcot. A költő elég keménynek érzi magát, hogy próbaköve legyen a világnak, amelyet elítél, de amelyben csak úgy válhat a humánus értékek őrzőjévé, ha emberi tartalomban, eszményben több és mélyebb mindannál, ami őt körülveszi. Ez az alaphangulataiban néha a tragikumig pesszimiztikus költő kétségbeesése ellenére sem szűnik meg bízni.

De tulajdonképpen miben is bízik? Erre sem első korszakában, sem később, igen hosszú ideig nem tud választ adni. A korában ható haladó társadalmi eszméktől való elzárkózása, vidéki magánya, társtalansága – íme a társadalmilag egyetlen helyes út felismerésének korlátjai. Ám amikor a háború alatt a kontinensen valamilyen általa pontosan föl sem ismert változás kezd erjedni, fölfigyel, és 1918 októberében így kiált föl: „De napja kél a tömegeknek – / Már eszmélnék, s lefegyvereznek / Ezután minden háborút!” (*Öreg zsoldos kesergése*). A magányos alkotó – ha időlegesen is, de mint később bebizonyosult, maradandó élményként – találkozik a néptömegek által alakított történelemmel. Mint életpályájának testközeli ismerője, Molter Károly írja, a haladásba, a szenvedő emberiség sorsának jobbra fordulásába vetett hitét véglegesen soha nem veszítette el, a legsúlyosabb, legpróbártevőbb esztendőekben sem, amikor reménytelenség, kilátástalanság zörgetett a költő kisvárosi házának ablakán.

Ha saját sorsát ki nem nyitható kalodának is érzi, lankadatlanul bízik abban, hogy a jövő nemzedékek rendezettebb emberi világban fognak élni. Átveszik az apák örökségét – a jóra és nemesre való törekvést –, anélkül hogy csalódásaikat, kétségeiket is örökölnék. A „gyerek-motívum”, mint a jövő biztató ígérete, mint a folytatás, a fejlődés, a jobbulás szimbóluma végigkíséri egész költészetét. Az 1920-ban írt *Oh, gyermekek* című versében még csak oltalmat keres a kicsinyeknél. Négy évvel később már a boldog, hitükben nem béklyózott, csalódásokban ki nem fosztott optimizmusukat üdvözli egy összefeleselő hangszerelésű, szépen megírt költeményben (*Jönnek*). Majd a küzdelemben sokszor megpróbált, ki-

merült harcost csak az vigasztalja, hogy „Helyettem is majd, / Ha én kidőltem: / Fiam, unokám / Ott lesz a körben!” (*Régi út porában*) Az új világegés küszöbén, miközben az egész élet megújhodását vizionálja, most sem feledkezik meg arról, hogy az eljövendő új élet és a fiatalság összetartoznak. „Oh – szép lesz – csupa áldás / A föld körös-körül – / Örülhet minden élő / S majd unokánk örül.” Töretlen hát az ív, mely a felszabadulás után a harmadik költői korszak egyik közismert verséhez vezet: *Gyűlésben az ifjúsággal*. A költeményben szervesen fonódik össze az új, az épülő melletti hitvallás, a megőrzött eszmény s a helyét megtalált ifjúság töretlen pátozsa:

*Nézem – – s ahogy ülnek, állnak:
Hitük, hevük rám is átcsap.
Belül is a saját régi
Tüzeimet érzem égni –
Régi dühök is megkapnak –
S mikor hívnak, hogy szavazzak:
Kelek és új felgyúlással
Szavazok az ifjúsággal!*

Természetesen a költő – egészen a felszabadulásig – elszigeteltségében csak önjerejére támaszkodva, a magánosság falait lebontani nem tudta. Költészetének az 1919-es proletárforradalom bukása utáni, második szakaszában újra meg újra alámerül a béna reményvesztettségbe, de ugyanakkor egyre szenvedélyesebben keresi az utat, a célt, a kibontakozást. Szüntelenül tágul, gazdagszik költészete és válik történelmileg egyre egyértelműbbé. Nemcsak vívódása lesz egyre görcsösebb, önkínzóbb és makacsabb, de egyre inkább általánosabb érvényre kap a verseibe kívánczó életanyag is. Nemcsak az egyéni sújtottság fájdalmainak ad hangot: „... remekelni nem elég a szándék – – / A kor lelkének is kell izzni benned! / Lángod nélkül dicsőt nem teremthet: / Csak lép lidérce, bolygó láng gyanánt ég!” – ismeri fel az öncélúság felé sodródó művészet buktatóit (*Sötét kor pusztáiban*). A „kor lelkének” felismerése fémjelzi ezt a korszakot, mely lazán hatá-

rolva a proletárforradalom leverésétől a második világháború befejeztéig tart, és jellegzetes módon a költői világkép nagyméretű tágulása jellemzi.

Az egykori izolált, jobbadán a szubjektív Én lírikusa már az előző alkotó időszak felétől számítva rádöbben a létezés egységének és összetettségének gondolatára. Művészete történelmileg konkréttá válik, és szeizmográfja lesz a kontinens földrengés-térképének. Nem pusztá kommentárt ró az események margójára, hanem látomásosan feszül fel benne a katasztrófa érzése. 1934-ben még „általános és idült zűrzavar”-ról beszél, „Mely a föld mosolyát iszappal ölte el” (*Egy volt vadásszal...*). A fasizmus térhódításával a szívszorító lidércnyomás versenként, évenként erősödik. A költő most biztat, ég, serkent, leleplez. Saját fájdalmaira, pusztulása érzetére ráfelel az örültségbe masírozó világ dobpergése, trombitajele, csizmadobogása. 1937 szeptemberében a harcossal antifasiszta félreérthetetlen pontosságával fogalmazza meg a korhelyzetet:

*... menetelés – jaj, nincs ellene szer:
Már-már az egész világ menetel...*

*Zöld ing, barna ing, kék, s többféle más –
Csak a fehér már szinte lázadás.*

*Az ember ma vagy tömeg, vagy „vezér” –
Más nem lehetsz, vagy léted kész veszély.*

*Plakátok közlik a parancsokat:
Gyűlölni kit kell, s hinni mit szabad.*

(Mind menetelünk)

Néhány hónappal később még pontosabban felismeri a veszélyt:

*... valaki nagy rendbontásra készül,
Mert „élettér” kell neki bármiképpen –
Azért kész akár térdig járni vérben!*

*Jövőkben romlást, iszonyt olvasok.
S kiáltanék: fogják meg ezt a vak
Gyűjtogatót – –*

(Új iszonyúságok előestéjén)

Félelem, tehetetlenségérzet, undor és megalázottság, remény s bizakodás váltják egymást a háború alatt írt, nem nagyszámú versében. A dúlás talán legeszeveszettebb évében írt *Vers 1944 közepéről* című költeményében mélyből fakadó szégyenérzetéről vall, arról, hogy e korban, mely „csak vért, iszonyt ismert” – egyáltalán élt és ember volt. Emberként, felelősséggel élni, embernek lenni a hűségben: ez költészetének nagy vérköre, mely áramával művészete egyetemességét táplálta. Ha nem talál kapcsolatot a munkásosztállyal, a társtalan harcos küzdelme csak úgy lelhet tartalmat az immár kozmikusán értelmét veszített világban – „Leprás a föld – a csillagok is bizonytal / Irtózva nézik iszonyú rothadásár.” –, hogy a legmagasabbra növeszti, önmagára utaltan is, a helytálló emberség értékét. A magányos heroizmus nem lehet kiút, sőt védekezés sem, de határozott szembenállást jelent a barbarizmussal, a társadalmi és politikai erkölcstelenséggel.

A költői világkép kiteljesülésének másik köre: a szűken és távan értelmezhető természet, a virágszáltól a végtelen térségekig. Ennek kialakulására szükségszerűen nagy hatása volt a kontemplatív magányosságnak éppúgy, mint a csak néha kicsapó, de a kéreg alatt mindvégig ott forrósodó optimizmusnak. Aligha van költőnk, aki annyit írt volna az évszakokról, főleg a tavaszról, mint Tompa László. A társtalan ember a fák, gyíkok, sziklák világában keresi a törvényt, a kapaszkodót. Az ismétlődő tavaszi körforgás költői eszköz a palástolt vágyakozás kiéneklésére.

De ez a természetszemlélet további és még mélyebb rétegekre bomlik: a nemlét, a végső megsemmisülés és feloldódás felé ereszti szálait. Az életet és halált összekapcsoló panteizmus egy nagyon kitágult és igen modern költő jegyeit is kitermeli: a létezés kozmikus megértését; a végtelen kicsi: az ember – és a végtelen nagy

harmonikus-diszharmonikus egységét. Mindez Tompa Lászlónál természetesen nem bölcselet, hanem költői vízió, s nem eltávolodás, elidegenedés; ellenkezőleg, egy bensőségebb közeledés a létezéshez, melyben „... egy leszek újra, kiszakadt rész az egésszel, / A volt meg a nem volt is egybemorajlik” (*Sziddhartha újból eltűnik*).

A törpe és gonosz életből tisztaságával önmagát száműző költő egy egyetemes konkrét költői vízióba lép át, a roppant térségek, a csillagászati idő, az anyagi lét filozófiai világába, a kiszélesülő világegyetem kupolája alá, egyik előfutáraként a mai költői tájékozódás új lehetőségeinek.

*... forgószélben, piheként forogva,
Felsodródom csodás magaslatokra.*

*S mindeneket magamhoz ölelek fel,
Hogy elvegyüljek rendre mindenekkel.*

*Így (ki azt hittem: különködni lettem)
Egység vagyok meg összesség is egyben.*

*Határtalanság, egy szűk körbe zártan:
Hang a mindenség végtelen dalában!*

(Hallgaton)

Amint e versből is kitűnik, ez a filozófiai meredélyen lépkedő költői elvontság nem emberidegen, ellenkezőleg emberközpontú. Az egyes és általános élményét, a szétszórtság és egység élményét konkrétta téve, társadalmi viszonylatokra is ráilleszti: Lindbergh óceánrepülését köszöntő versében például nem tisztán a technika, az emberi akarat és kitartás diadalát üdvözlí, hanem az embereknek, a szétszabdalt emberiségnek egy-gondban és egy-örömben való összefogását, mely az eljövendő kor nagy ígérete.

Hiszen minden gondolata itt köt ki: jöjjön már a jobb holnap.

Ezért a kételyek, vergődés, útkeresés, ezért a vers is!

A megoldást a költő számára is a felszabadulás hozta el. Itt zárul második pályaszakasa. „Hosszú, önkéntes száműzetése, sok-sok keserves tusakodása és megőrzött emberi tisztasága jutalmául kapta, hogy egészében magáénak érezhette az új kort, amelyben szüntelenül reménykedett, s amelyért férfias helytállásával, szellemi tisztasága megőrzésével maga is megvívta a maga harcát. S jutalmul kapta azt is, hogy öreg korára kitörhetett az egyedüllét önként vállalt, de mindig kínzó béklyói közül, s megifjodott szívvel és a korábban annyiszor hiába esengett örömmel írhatja immár új tartalommal telítődött verseit az új élet építőinek. Erről tanúskodnak a felszabadulás óta írt költeményei, amelyek a munkásosztály ügyével való azonosulást mutatják. Minden homálytól mentes, kristályos tisztaságukkal egyértelmű és teljes odaadással szólnak új életünkről” – írja tanulmányában Kacsó Sándor.

A költő már magas korban, sok megpróbáltatás után érkezett el a „révbe”. De munkakedve, lelkiismeretes szenvedélye újabb verseket csatolt a gyönyörűen kikezrekedett életműhöz. Költészete – az előző periódusok legjobb hagyományait folytatva – erőteljesen közéleti hangsúlyúvá válik. Az utóbbi tizenkilenc évben írt verseit (legismertebbek: *Népek karéneke 1945 tavaszán; A béke harcosainak seregében; Zúdulj föl belőlem, kiáltás; Emlékezés, fogadalom; Robbantanak, hogy építhessenek; Milliók szavával*) ugyanaz a humanizmus hatja át, mely egész költészetét jellemzi. Ám ennek a humanizmusnak egykor pesszimiztikus-kontemplatív jellege feloldódik, erősen világnézeti tartalmakkal telítődik, a tömegek forradalmi harcának, építőmunkájának kifejezőjévé válik.

A két háború iszonyatát megélt költő hangját nem gyengítette a magas életkor. Zengőbb, erőteljesebb, mint valaha. „Ma hangomat ezek hangjának érzem. / Milliók szava ma az én szavam.” Így ível útja az egytől a milliókig, a borostyánba fagyott magányból a népek erején sokszorozódó kollektivitás érzéséig. Átöleli és lényeges tartalmaiban kifejezi századunkat, történelmi válto-

zásait; példát mutat a helyállásban, emberségben, hűségben, tisztaságban. „Milliók közt, a haladást, a békét / Zengem holtomig, tőlük el nem állva –.”

Az ő üzenetével gondolatunkban fordulunk az udvarhelyi ház felé, meghatott szeretettel köszönteni a nyolcvanéves költőt.

1963. augusztusában

VERESS DÁNIEL